

Jordi Avilés

Introducció a l'estilística l·latina

Introducció a l'estilística llatina

Jordi Avilés

Introducció a l'estilística l·latina

Adaptada al comentari de textos en vers

Avilés Zapater, Jordi

Introducció a l'estilística llatina : adaptada al comentari
de textos en vers

Bibliografia. Índexs
ISBN: 78-84-475-3684-9

I. Títol

1. Estil literari 2. Poesia llatina

© Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona
Adolf Florensa, s/n
08028 Barcelona
Tel.: 934 035 530
Fax: 934 035 531
comercial.edicions@ub.edu
www.publicacions.ub.edu

ISBN	978-84-475-3684-9
DIPÒSIT LEGAL	B-2.997-2013
IMPRESSIÓ I REL·LIGAT	Gráficas Rey

L'autor ha dut a terme aquest treball com a membre del Grup d'Innovació Docent Consolidat *Iter Romanum* (2012 PID-UB/028) i del Grup de Recerca Consolidat *Littera* (2009 SGR 1254).

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap tipus de mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

SUMARI

PRÒLEG.....	11
INTRODUCCIÓ.....	13
BIBLIOGRAFIA BÀSICA.....	19
 CAPÍTOL 1. Figures que afecten l'ordre dels mots o de les idees	
[<i>transmutatio, ordo</i>].....	21
1.1. Modificació de la posició habitual d'un mot en la frase.....	22
Anàstrofe.....	23
Prolepsi sintàctica.....	24
Tmesi.....	24
1.2. Modificació de l'articulació habitual dels membres sintàctics.....	26
Repetició i <i>variatio</i>	26
Còlon.....	29
Parallelisme.....	31
Quiasme.....	35
Esticomítia.....	36
Encavalcament.....	37
Hipèrbaton.....	38
Estructures de <i>compositio</i>	40
a) <i>Compositio</i> de simetria.....	42
b) <i>Compositio</i> vertical.....	44
c) <i>Compositio</i> alternant.....	44
d) Vers de bronze, vers d'argent i vers d'or.....	47

e) <i>Compositio</i> de zeugma simple	57
f) <i>Compositio</i> antitètica	57
1.3. Modificació de la cronologia lògica dels fets.....	58
<i>Hysteron proteron</i>	58
<i>Anticipatio</i> (prolepsis semàntica)	59
 CAPÍTOL 2. Figures basades en l'associació de mots o d'idees [<i>adiectio</i>].....	61
2.1. Repetició d'un mot o d'un sintagma	61
<i>Distinctio</i>	62
Poliptòton.....	63
Polisíndeton	64
Anàfora	66
Epífora.....	68
<i>Complexio</i>	68
<i>Redditio</i> , epanadiplosi	69
<i>Geminatio</i> , epanalepsi	70
<i>Reduplicatio</i> , anadiplosi.....	73
<i>Gradatio</i>	74
2.2. Associació de mots semblants semànticament o morfològica	75
Figura etimològica	75
Sinonímia	76
<i>Annominatio</i> (paronomàsia) i homonímia (<i>traductio</i>)	76
2.3. Associació de mots per comparació o contrast	77
Símil (<i>exemplum</i>)	77
Tòpic (lloc comú).....	78
Clímax i anticlímax	79
Antítesi.....	81
Paradoxa (<i>oxymoron</i>).....	82
2.4. Acumulació de mots per coordinació o per juxtaposició.....	83
Hendíadis	83
Parèntesi.....	84
Amplificació.....	85
Digressió	86
2.5. Addició de mots innecessaris	88
<i>Enumeratio</i>	88
Epítet	89
Pleonasme (redundància).....	91

CAPÍTOL 3. Figures basades en l'omissió de mots o d'idees [<i>detractio</i>]	93
Asíndeton	93
El·lipsi, braquilogia	94
Zeugma	96
Reticència	97
 CAPÍTOL 4. Figures basades en la substitució d'un element o d'una idea per un altre	99
4.1. Canvi de concordança	99
Hipàllage	99
Enàllage	102
Anacolut	103
4.2. Substitució d'elements o d'idees	104
Sinonímia	104
Eufemisme	105
Sinècdoque	106
a) Relació genèric-concret	106
b) Relació tot-part	107
c) Relació plural-singular	107
Metonímia	109
a) Relació causa-efecte	109
b) Relació continent-contingut	110
c) Relació matèria-objecte	110
d) Relació objecte-símbol	111
Antonomàsia	112
Sinestèsia	113
Perífrasi	114
Metàfora	116
Al·legoria	118
Hipèrbole	118
Prosopopeia (<i>fictio personae</i>)	120
Faula (conte)	121
Ironia	121
a) <i>Praeteritio</i>	122
b) <i>Dissimulatio</i>	123
c) <i>Simulatio</i>	123
Lítote	123

CAPÍTOL 5. Figures d'estil directe.....	127
Apòstrofe	127
<i>Sermocinatio</i>	128
<i>Percontatio</i>	129
<i>Licentia</i>	130
<i>Interrogatio</i>	131
a) <i>Subjectio</i>	131
b) Interrogació retòrica.....	132
<i>Exclamatio</i> i <i>obsecratio</i>	132
CAPÍTOL 6. Efectes sonors	135
Alliteració.....	136
Homeotelèuton	137
a) Similicadència (<i>homoeoptoton</i>).....	138
b) Assonància	139
c) Rima	139
<i>Homoeoprophoron</i>	146
Onomatopeia.....	147
Harmonia imitativa	147
CAPÍTOL 7. Estructura arquitectònica	151
Catul, poema 5	151
Virgili, <i>Eneida</i>	152
Virgili, <i>Eneida</i> 1, 1-33.....	154
Horaci, epode 2	158
Properci 3, 25	164
ANNEX. Exemples comentats.....	169
<i>INDEX RERUM</i>	313
<i>INDEX LOCORUM</i>	315

CAPÍTOL 2

FIGURES BASADES EN L'ASSOCIACIÓ DE MOTS O D'IDEES

[ADIECTIO]

Hom pot provocar un efecte estilístic emfàtic si repeteix mots o sintagmes (§ 2.1), si associa mots semblants semànticament o morfològica (§ 2.2), si associa mots per comparació o per contrast (§ 2.3), si acumula mots per coordinació o per juxtaposició (§ 2.4) i si acumula mots de manera innecessària (§ 2.5).

2.1. REPETICIÓ D'UN MOT O D'UN SINTAGMA

Hom pot emprar la reduplicació d'un mot, d'un sintagma o de parts d'una oració de tal manera que els elements reduplicats quedin en contacte directe, estiguin separats per algun altre mot o apareguin situats en llocs concrets del vers.¹ Evidentment, el fet de recórrer a qualsevol figura de repetició provoca forçosament una sonoritat especial en el text.

Es poden classificar les formes de repetició en els tres tipus següents:

- 1) Repetició simple: *distinctio*, poliptòton i polisíndeton.
- 2) Repetició alternant: anàfora (estructura *A... / A...*), epífora (estructura *...A / ...A*), *complexio* (estructura *A... B / A... B*) i *redditio* (estructura *A... A*).
- 3) Repetició en contacte: *geminatio* (estructura *...A A...*), *reduplicatio* (estructura *...A, A...*) i *gradatio* (estructura *A... B, B... C, C... D*).

1. Alguns tipus de reduplicació són similars als tipus de *compositio*, però cal tenir en compte que en la *compositio* treballem amb mots directament relacionats entre ells, mentre que ara tractem de la repetició del mateix mot.

DISTINCTIO: és un cas especial de reduplicació, ja que el poeta empra la repetició d'un mot, però donant-li un valor semàntic diferent, valor que queda emfasitzat també en la pronunciació (186-189).² Ara bé, si el poeta juga amb la repetició dels mateixos mots o dels mateixos semantemes per crear una antítesi, aleshores parlem de *commutatio* (vegeu, més avall, § 2.3: antítesi).

186. *mulierem, quid potius dicam aut uerius quam mulierem?* [Enn. scen. 408 V]

«Una dona, ¿quin (terme) millor o més correcte faré servir que *dona*?»

- En la repetició en *redditio* el terme *mulierem* expressa menyspreu.

187. *nulli se dicit mulier mea nubere malle*

quam mihi, non si se Iuppiter ipse petat.

Dicit; sed mulier cupido quod dicit amanti

in uento et rapida scribere oportet aqua [Catull. 70]

«Diu la dona que estimo que a ningú no prefereix unir-se més que a mi, ni si l'hi demanava Júpiter mateix.

Ho diu; però allò que una dona diu a un amant apassionat cal escriure-ho en el vent i en l'aigua, que s'ho emporten»

- En el primer díctic el terme *mulier* indica algú concret i estimat (els poetes empren amb aquest sentit *mulier* menys freqüentment que *puella*), mentre que en el segon díctic es refereix a totes les dones en general. D'altra banda, la forma *dicit* mostra el seu sentit habitual en la primera i la tercera aparició, però en la segona pren un valor d'absoluta desconfiança.

188. *fulsere quondam candidi tibi soles,*
cum uentitabas quo puella ducebat [...]

Vale, puella, iam Catullus obdurat,

nec te requirit nec rogabit inuitam [Catull. 8, 3-4.12-13]

«Brillaren per a tu resplendents, en altre temps, els dies,
quan anaves sempre on et duia la teva noia [...]

Adéu, nena! Catul ja s'ha tornat fort

i no t'anirà a cercar ni et requerirà a desgrat teu»

- En la primera aparició el terme *puella* designa l'estimada, mentre que en la segona només té el sentit menyspreador de «nena» (algú del gènere femení).

189. *'ex illo Corydon Corydon est tempore nobis'* [Verg. ecl. 7, 70]

«“Des d'aquell dia Coridó és per a nosaltres *Coridó*”»

- La repetició en *geminatio* fa ressaltar que, ara, Coridó és més que un simple nom.

2. Es tracta d'un recurs parcialment semblant a la *traductio* (vegeu, més avall, § 2.2: la paronomàsia i l'homonímia).

POLIPTÒTON: el poeta repeteix un mateix mot, però en diversa forma flexiva, per emfasitzar-ne el sentit.³ El poliptòton pot aparèixer en forma d'anàfora (190-191), de *geminatio* (192-194),⁴ de paral·lelisme (195-197), de quiasme (198), de *complexio* (199), etc.

190. *otium, Catulle, tibi molestum est,
otio exsultas nimiumque gestis.
otium et reges prius et beatas
perdidit urbes* [Catull. 51, 13-16]
«L'oci, Catul, et resulta pernicios; en l'oci t'exaltes i t'apassiones massa. L'oci ha malmès, abans (que a tu), tant reis com ciutats florents»
191. ... *ipsae te, Tityre, pinus,
ipsi te fontes, ipsa haec arbusta uocabant* [Verg. ecl. 1, 38-39]
«A tu, Títir, aquests mateixos pins, a tu, aquestes mateixes fonts, aquests mateixos arbustos et cridaven»
192. *surripui tibi...*
suauiolum dulci dulcius ambrosia [Catull. 99, 1-2]
«T'he robat un petonet més dolç que la dolça ambrosia»
193. '... *per me quod eritque fuitque
estque patet...*' [Ov. met. 1, 517-518]
«Per mi es revela el que serà i el que fou i el que és»
194. '*cura deum di sint, et qui coluere colantur*' [Ov. met. 8, 724]
«Que els estimats dels déus siguin déus, i els qui (els) honoraren siguin honorats»
• Doble poliptòton.
195. *Amabo, mea dulcis Ipsitilla,
meae deliciae, mei lepores,
iube ad te ueniam meridiatum* [Catull. 32, 1-3]
«Per favor, dolça Ipsitilla meva, delícia meva, encant meu, invita'm a venir a casa teva a fer la migdiada»
196. *o matre pulchrā filiā pulchrīor!* [Hor. carm. 1, 16, 1]
«Oh filla més bella que la teva bella mare!»

3. Alguns filòlegs distingeixen entre poliptòton (quan es tracta de noms) i *deriuatio* (quan es tracta de verbs).

4. Aquest és un procediment característic de les fórmules antigues, que dona èmfasi a l'expressió, com *diuom deo* «al déu dels déus» (*Carmen Saliare*) o *amicus amico* «amic de l'amic» (Plaut. *Mil.* 660).

197. *si quid uidisti, semper uidisse negato,
aut si quid doluit forte, dolere nega.* [Prop. 2, 18, 3-4]
«Si has vist res, nega sempre que ho hakis vist;
o si potser t'ha dolgut res, nega que et dolgui»
• Triple poliptòton.
198. *uiuam si uiuet; si cadet illa, cadam.* [Prop. 2, 28, 42]
«Viuré, si ella ha de viure; si ha de morir, moriré»
• Doble poliptòton en dos períodes condicionals que presenten quiasme d'apòdosi i pròtasi.
199. *urget diem nox et dies noctem...* [Hor. epod. 17, 25]
«La nit empeny el dia, i el dia, la nit»
• Doble poliptòton estructurat semànticament en *complexio* (anàfora de *dies* i epífora de *nox*), però sintàcticament en quiasme de complement directe i subjecte.

POLISÍNDETON: el poeta empra innecessàriament una conjunció amb cadascun dels mots, membres oracionals o oracions que vol coordinar entre ells. El valor expressiu del polisíndeton pot ser un simple «tant... com...», quan coordina dos elements, o bé pot tenir el valor d'una addició més emfàtica «no tan sols... i... sinó també...», quan coordina més elements. El polisíndeton sol prendre la forma d'anàfora (200-201) o d'epífora (202-203).

200. *quis nisi uel miles uel amans et frigora noctis
et denso mixtas perferet imbre niues?* [Ov. am. 1, 9, 15-16]
«¿Qui, sinó el soldat o l'amant, endurà tant les fredors de la nit
com les neus mesclades amb intensa pluja?»
• Doble polisíndeton: *uel* introdueix els subjectes (en paral·lelisme) i *et* introdueix els complements directes.
201. *'quam tibi non Perseus... ademit,
sed graue Nereidum numen, sed corniger Ammon,
sed quae uisceribus ueniebat belua ponti
exsaturanda meis...' [Ov. met. 5, 16-19]*
«Ella (Andròmeda) no te l'ha arrabassada Perseu,
sinó la severa voluntat de les Nereides, sinó el banyut Ammó,
sinó el monstre marí que venia a assaciar-se
de les meves entranyes»
• Els subjectes d'*ademit* formen una *correctio* (*non... sed...*), la segona part de la qual apareix estructurada en forma de tricòlon, en què cada col·lon és introduït per *sed* en anàfora.

202. *eripiunt subito nubes caelumque diemque**Teucrorum ex oculis...* [Verg. *Aen.* 1, 88-89]

«Sobradament els núvols priven els ulls dels teucres
tant del cel com de la claror del dia»

203. *... regi memorat nomenque genusque**quidue petat quidue ipse ferat...* [Verg. *Aen.* 10, 149-150]

«(Eneas) fa saber al rei (Tarcó) tant el seu nom com el seu llinatge,
i què li demana i què li ofereix ell»

- Per evitar un polisíndeton massa repetitiu amb els quatre complements directes de *memorat*, Virgili introdueix una *uariatio* formal (dos són substantius i altres dos, oracions substantives) i una *uariatio* de nexes copulatiu recurrent a la sinonímia (-ue té valor copulatiu en les oracions interrogatives).

Hom afirma que el poeta també emprà de vegades un polisíndeton sense intenció emfàtica, només per raons mètriques: si observem l'exemple següent (204), sense analitzar el seu valor emfàtic o no, veiem que la seqüència de polisíndeton *-que et* permet, d'una banda, evitar una sinalefa en una possible coordinació *motum₁ et luxūriem* (o en l'alternativa *luxūriemque₁ addidit*), ambdues seqüències impossibles mètricament; d'altra banda, permet afegir al vers una síl·laba més que *et*; i, encara, facilita l'allargament de la síl·laba *quē* per posició (la seqüència *motūmque luxūriemque* tampoc no seria possible en un hexàmetre); per tant, sembla l'única forma possible de coordinar copulativament aquests dos mots en acusatiu.

204. *sic priscae motumque et luxuriem addidit arti* [Hor. *ars* 214]

«Així (el flautista) afegí gesticulació i sumptuositat a la seva antiga art»

Un polisíndeton llarg podia ser molt emfàtic (205); però, si no s'emprava amb una intencionalitat especial, es considerava maldestre, de manera que el poeta solia relaxar-lo amb una *uariatio* fent ús de la sinonímia de nexes (206).

205. *sitis felices et tu simul et tua uita,**et domus ipsa, in qua lusimus, et domina* [Catull. 68, 155-156]

«Sigueu feliços ensem, tu i la teva vida,
i la casa mateixa on ens vam solàçar, i la seva mestressa»

- Per a expressar una gran joia Catul emprà un llarg polisíndeton (encara continua un vers més, però presenta molts problemes de crítica textual).

206. *Drymoque Xanthoque Ligeaque Phyllodoceque* [...]*atque Ephyre atque Opis et Asia Deiopea**et... Arethusa* [Verg. *georg.* 4, 336.343-344]

«I (les nimfes) Drimo i Xanto i Ligea i Filòdoce [...]

i encara Èfira i Opis i també Deiopea de l'Àsia i Aretusa»

- En el primer vers (imitació d'un vers d'Homer) Virgili manté la mateixa conjunció en epífora, amb valor d'addició emfàtica; en els altres dos versos introdueix la *uariatio* d'*atque* i *et* en anàfora.

ANÀFORA (estructura *A... / A...*): el poeta repeteix un mot o un breu sintagma a l'inici de membres oracionals iguals, de períodes sintàctics, d'hemistiquis o de versos successius (207-209); d'aquesta manera emfasitza el sentit del mot i pot crear simetries estructurals.

Hom sol considerar anàfora relaxada el fet, no de repetir un mateix mot, sinó només una mateixa categoria morfològica o sintàctica, o el fet de distribuir en posició anafòrica un sintagma compost; nosaltres, però, classifiquem aquests recursos com a *compositio* de simetria anafòrica (vegeu el cap. 1, § 1.2).

Cal recordar, d'una banda, que l'anàfora de nexes coordinants constitueix un polisíndeton i, d'altra banda, que l'anàfora és alhora un substitut estilístic dels nexes coordinants, de manera que s'empra sovint per a crear una juxtaposició i un asíndeton.

207. *Grais ingenium, Graiis dedit ore rotundo*

Musa loqui [Hor. *ars* 323-324]

«Als hellens concedí la Musa l'enginy; als hellens, parlar amb expressió perfecta»

- L'anàfora *Grais* emfasitza la importància dels grecs en la formació de l'estil literari llatí i, a més, substitueix el nexa que coordinaria els dos complements directes (asíndeton copulatiu).

208. *pacis Amor deus est, pacem ueneramur amantes* [Prop. 3, 5, 1]

«Amor és un déu de pau, (per això) els amants venerem la pau»

- L'anàfora amb poliptòton emfasitza la importància de la pau i, a més, substitueix el nexa coordinant (asíndeton explicatiu).

209. *tum uero in numerum Faunosque ferasque uideres*

ludere, tum rigidas motare cacumina quercus;

nec tantum Phoebo gaudet Parnasia rupes,

nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orphea [Verg. *eccl.* 6, 27-30]

«Aleshores sí que hauries vist bellugar-se rítmicament tant els Faunes com les feres; aleshores, els rígids roures balancejar llurs capçades.

Ni tant frueix amb Febus la roca del Parnàs,

ni tant la Ròdope i l'Ísmar s'admoren d'Orfeu»

- En el primer dicòlon, l'anàfora sintàctica de *tum* substitueix la coordinació (asíndeton copulatiu); en canvi, en el segon dicòlon, l'anàfora sintàctica i mètrica del breu sintagma *nec tantum* forma un polisíndeton.

Quan el poeta decideix emprar una anàfora llarga, sol relaxar-la de diverses maneres: empra la *uariatio* (210), la desplaça al segon lloc de l'oració en algun dels membres,⁵ o fa ús del poliptòton,⁶ de la sinonímia⁷ o de la figura etimològica.⁸

210. *da mi basia mille, deinde centum,
dein mille altera, dein secunda centum,
deinde usque altera mille, deinde centum,
dein, cum milia multa...* [Catull. 5, 7-10]

«Fes-me mil petons, després un centenar,
aprés mil més, aprés un segon centenar,
després encara mil més, després un centenar,
aprés, quan molts milers...»

- Anàfora amb *uariatio* de la forma adverbial, que alterna de vers en vers.

Quan l'anàfora afecta més d'un breu sintagma, cal parlar ja de parallelisme (211-212).

211. *... mediocribus esse poetis
non homines, non di, non concessere columnae* [Hor. ars 372-373]

«Que els poetes siguin mediocres
no ho admeten els homes ni els déus ni els aparadors (dels llibreters)»

- L'anàfora *non* introdueix un tricòlon amb parallelisme de *non* + subjecte (el tercer subjecte es retarda una mica per *uariatio*); el parallelisme substitueix el nexce coordinant (asíndeton copulatiu).

212. *mille domos adiere locum requiemque petentes,
mille domos clausere serae...* [Ov. met. 8, 628-629]

«A mil cases anaren demanant estatge i repòs;
mil cases els tancaren les baldes»

- Dicòlon amb parallelisme de complement verbal + nucli verbal.

5. Per exemple, *quis... [...] quid... [...] quis... [...] ... quis...?* (Ov. am. 1, 1, 5.7.9.11); es tracta d'un tetracòlon d'oracions interrogatives indirectes disposat en anàfora, en què observem el poliptòton del pronom interrogatiu i l'anàstrofe del pronom en el quart còlon.

6. Vegeu Catull. 8, 15-18 (comentat en el n° 42) o 51, 13-16 (comentat en el n° 190).

7. Vegeu, més amunt, el polisíndeton.

8. Per exemple, *ferrea non uenerem sed praedam, saecula laudant, | praeda... | praeda... [...] | praeda... [...] | praedator...* (Tib. 2, 3, 35-41), amb poliptòton i figura etimològica.